

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Pleidooi voor een lekenrenaissance: een ideeënhistorische verkenning van de oorzaken en de gevolgen van de constitutionele verankering van de prerogatieven van de levensbeschouwingen in België met bijzondere aandacht voor het onderwijs

Vannieuwenburg, A.M.R.

Citation

Vannieuwenburg, A. M. R. (2019, February 5). *Pleidooi voor een lekenrenaissance: een ideeënhistorische verkenning van de oorzaken en de gevolgen van de constitutionele verankering van de prerogatieven van de levensbeschouwingen in België met bijzondere aandacht voor het onderwijs*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/68524>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/68524>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/68524> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Vannieuwenburg, A.M.R.

Title: Pleidooi voor een lekenrenaissance: een ideeënhistorische verkenning van de oorzaken en de gevolgen van de constitutionele verankering van de prerogatieven van de levensbeschouwingen in België met bijzondere aandacht voor het onderwijs

Issue Date: 2019-02-05

7. Het geknelde pragmatisme: ultramontanisme, liberaal – katholicisme, antiklerikalisme en liberalisme

7.1. Het ultramontanisme profileert zich

Tijdens de debatten waren herhaaldelijk spanningen tussen liberalen en katholieken, conservatieve katholieken en antiklerikalen aan de oppervlakte gekomen. Zeker de artikelen met betrekking tot de verankering van de prerogatieven van de kerk, de financiering van de clerus en het beginsel van de non-interventie zorgden voor ongenoegen in bepaalde kringen. De katholieke kerk was overduidelijk winnaar.

Zowel binnen de liberale als binnen de katholieke familie zou de ontnuchtering voor problemen zorgen. Bepaalde auteurs hebben het over een “herkerstening” na een halve eeuw “laïcisering”.¹²⁸⁰ Het onderwijsdossier kan hierbij als voorbeeld gelden. De verzuiling was ingezet.

Voor Jules Bara was het Nationaal Congres twee maal in de fout gegaan: het had de dominante positie van de clerus in het katholieke België onderschat en het had de strategie van de clerus (“l'esprit politique du clergé et de la religion”) niet weten te doorgronden. Het Congres dacht dat het door het wegnemen van de frustraties een consensus omtrent de respectievelijke plaats van kerk en staat mogelijk was: “... il s'est trompé, cette hostilité était au fond même du catholicisme. Faire disparaître les vexations, rendre au clergé certains droits, c'était supprimer une cause d'aigreur, mais ce n'était pas remettre à jamais la religion avec l'État. Ce qui s'est passé depuis la bien prouvé. L'antagonisme du catholicisme et du pouvoir civil est de nouveau un fait incontestable ...”.¹²⁸¹ Bara schreef dit in 1859!

Een deel van de Rooms-Katholieke Kerk had zich, in ruil voor erkenning en financiering, door hen gezien als gerechtigde compensatie voor de in beslag genomen goederen en de gederfde inkomsten, neergelegd bij de nieuwe situatie. Voor een ander deel werd dit als onvoldoende ervaren.

De ultramontaanse stroming zou zich meer en meer manifesteren. Het ultramontanisme kan het best worden omschreven als de stroming die opkomt voor de onafhankelijkheid van de kerk, voor haar voorrangspositie in de maatschappij en voor een nauwe samenwerking tussen kerk en staat, waarbij de kerk primeert. Deze attitude impliceert een principiële en praktische

---

Van de Weyer, De Brouckère en Tielemans : “M. Goblet, général de brigade, ex-commissaire général de la guerre, est nommé ministre de la guerre; M. de Brouckère (Charles), ex-administrateur général des finances, est nommé ministre des finances ; M. Tielemans, ex-administrateur général de l'intérieur, est nommé ministre de l'intérieur; M. Van de Weyer (Sylvain), ex-membre du gouvernement provisoire et président du comité des affaires étrangères, est nommé ministre des affaires étrangères.” In E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome I. Blz.33. N° 55. Premier ministère du régent. Arrêté contenant la nomination de quatre ministres.

¹²⁸⁰ H. Vuye. Scheiding Kerk en Staat in een multi-levensbeschouwelijke maatschappij. Blz. 444 en 445

¹²⁸¹ J. Bara. Essai sur les Rapports de L'état et des religions au point de vue constitutionnel. Blz. 48

afwijzing van de moderne, geestelijke vrijheden.¹²⁸² Het ultramontanisme is te situeren binnen de bredere sfeer van antiliberaal traditionalisme.¹²⁸³ In zijn meest extreme vorm zal dit zich manifesteren als de strekking die de natuurlijke suprematie van de kerk vooropstelt. De theocratie is niet veraf.¹²⁸⁴

Binnen de katholieke familie en meer bepaald binnen de clerus tekenden zich diverse stromingen af. Er waren de pragmatici die tactisch handelden en dus, onder druk van de omstandigheden, bereid waren om met de liberalen samen te gaan.¹²⁸⁵ Er was die fractie die bleef zweren bij een onverzoenbaarheid met de nieuwe tijdsgeest en bepaalde vrijheden en op korte termijn streefde naar het herstel van alle prerogatieven van de kerk waarbij o.a. de wereldlijke en de geestelijke macht best in één persoon werden verenigd. De eerste groep is op het continuüm katholiek-liberaal versus ultramontaan eerder aan de katholiek-liberale kant te situeren. De tweede groep bevindt zich aan de tegenoverstelde zijde en leunt aan bij het ultramontaanse kamp. Deze ultramontaanse strekking was dan wel in de minderheid, zij bleek goed verankerd en zou zich geregeld laten horen.

7.2. Mirari Vos Arbitramur: de strijd tegen indifferentisme en valse vrijheden

De katholiek-liberale stroming zag af van de absolute machtsaanspraken van de kerk en aanvaardde een pragmatische scheiding tussen kerk en staat. Dit betekende dat men de Grondwet en de wetgeving zoals deze tot stand zouden komen in de liberaal geïnspireerde staten aanvaardde, maar dat men eveneens de erin gegarandeerde rechten (met de nadruk op vrijheid) wilde benutten om de eigen structuren (onderwijs, zorg...) uit te bouwen, te consolideren en indien mogelijk te laten subsidiëren. Bepaalde te “liberale” stromingen, terug te vinden onder de (jongere) clerus en katholieke burgers, die onder andere onder invloed van Lamennais bereid waren tot bepaalde concessies, waren in het verleden echter al tot de orde geroepen.

Ook via de encycliek *Mirari Vos Arbitramur* uit 1832¹²⁸⁶ werden zij gemaand terughoudendheid aan de dag te leggen. Voormelde encycliek geeft een uitstekende inkijk in de houding die de Romeinse curie en meer bepaald paus Gregorius XVI, ten aanzien van bepaalde maatschappelijke ontwikkelingen inneemt. Het schrijven is een aanval op dat wat omschreven wordt als het onbeschaamde optreden van de vijanden van kerk en staat, nl. het liberalisme en het godsdienstig relativisme.

---

¹²⁸² E. Lamberts (ed.). De kruistocht tegen het liberalisme. Universitaire Pers Leuven. Leuven. 1984. Blz. 39

¹²⁸³ Het traditionalisme is te zien als een stroming die zich verzet tegen de vrijheids- en gelijkheidsgedachte. Het refereert naar de waarden en normen die de samenleving tijdens het ancien régime aanstuurden. Het individu is er ondergeschikt aan de gemeenschap (familie, beroepsgroep, stand, lokaliteit). Een traditionele elite wordt gezien als de beste garant voor orde en rust. Godsdienst speelt een belangrijke rol. De traditionalisten bestrijden de verlichtingsidealen.

¹²⁸⁴ Het komt hier in conflict met het regalisme te zien als het streven naar machtsexpansie van de vorst met als tegengewicht de inperking van de macht van paus en curie.

¹²⁸⁵ C. Sägeser. Le prix de nos valeurs. Blz. 11

¹²⁸⁶ *Mirari Vos Arbitramur*. Over liberalisme en godsdienstig relativisme. Paus Gregorius XVI – Encycliek. 15 augustus 1832. Gooi&Sticht. Hilversum. 1950

De paus hekelt het feit dat “Noch de wetten, noch de rechten, noch de instellingen, noch de heiligste voorschriften van de godsdienst ... beschut (zijn) tegen de vermetelheid der boze tongen” en hij vindt “Huiveringwekkend ... hoe op universiteiten en gymnasia nieuwe verfoeilijke meningen luide verkondigd worden...”¹²⁸⁷. Hij vraagt de steun van de bisschoppen tot het bestrijden van de “dreigende gevaren”. Centraal staat de gedachte dat de traditionele leer van de kerk en de eenheid met Rome de leidraad is en dat een beslissing over geloofszaken alleen de paus toekomt. Voor de paus is het ondenkbaar, misdadig en “geheel in strijd met de bereidwillige eerbied, waarmede de wetten van de Kerk moeten aanvaard worden ...” om “... haar wettelijke regeling betreffende de verzorging van de heilige dienst, het zedelijk leven en de rechten van haar zelf en haar bedienaren in uitzinnige vrijdenkerij af te keuren of als zijnde in tegenspraak met de vaststaande beginselen van het natuurrecht te brandmerken of deze gebrekkig, onvolmaakt en onderworpen aan het burgerlijk gezag te noemen.”¹²⁸⁸ Belangrijke aandachtspunten zijn het celibaat van de geestelijken¹²⁸⁹ en de “heiligheid en onverbreekbaarheid van het christelijk huwelijk ¹²⁹⁰”. Deze dienden beschermd te worden.

De paus veroordeelde ook dat wat hij het “indifferentisme en andere valse vrijheden”¹²⁹¹ heette. Met indifferentisme wordt bedoeld de stelling dat men in elk geloof de eeuwige zaligheid kan verwerven, als men maar rechtschapen en welvoeglijk leeft. Deze leugen wordt verspreid dankzij “het listig optreden van boosaardige mensen.” Dit indifferentisme ligt volgens hem aan de basis van een dwaas en vals beginsel, “...eerder waanzin ... nl. dat vrijheid van geweten voor iedereen moet opgeëist en gewaarborgd worden. Zeker de vrijheid van drukpers is in dit opzicht onaanvaardbaar. De vrijheid van drukpers “... geeft de dwaling vrij spel...”¹²⁹². Er wordt opgeroepen tot trouw en onderdanigheid aan de vorst. Het verbreken van deze goede verstandhouding tussen de burgerlijke en kerkelijke overheid kan immers enkel maar negatieve effecten hebben. In deze encycliek bekritiseerde de paus bepaalde genootschappen waar men “...iedere vorm van vrijheid aanprijst, onrust in Kerk en staat aanwakkert en elk, ook het meest eerbiedwaardig gezag afbreekt.”¹²⁹³ De encycliek eindigde met een oproep tot de bisschoppen om de “goede strijd te strijden” en met een “opwekking tot de vorsten” om de kerk te beschermen. De vorsten moeten immers beseffen “dat dit gezag hun is geschonken niet alleen voor het bestuur van de staat, maar vooral voor de bescherming van de Kerk.”

---

¹²⁸⁷ Mirari Vos Arbitramur. Over liberalisme en godsdienstig relativisme. §2, 5.

¹²⁸⁸ Mirari Vos Arbitramur. Over liberalisme en godsdienstig relativisme. §3, 9 en volgende.

¹²⁸⁹ “In deze strijd staan naast de verdorven wijsgeren van onze tijd zelfs sommigen uit de geestelijke stand, die met voorbijzien van hun persoon en waardigheid en verleid door de verlokkingen der wellust zich tot zulk een onbeschaamdheid verlaagd hebben, dat zij op sommige plaatsen zelfs openlijk en herhaaldelijk bij de regeringen erop durfden aandringen, om die heilige instelling af te schaffen.”

¹²⁹⁰ “Men moet wel bedenken, dat het huwelijk een heilige zaak is en dus aan de Kerk onderworpen. Men moet de door de Kerk dienaangaande vastgestelde wetten voor ogen houden en daaraan onberispelijk en nauwgezet gehoorzamen, want van het nakomen van die wetten alleen ontvangt het huwelijk zijn invloedrijke werking en juiste samenleving.”

¹²⁹¹ Mirari Vos Arbitramur. Over liberalisme en godsdienstig relativisme. §4, 15 en volgende.

¹²⁹² “Zou wel iemand met gezond verstand kunnen beweren, dat vergif ongehinderd uitgedeeld, publiek verkocht, vervoerd, ja zelfs gedronken moet worden, omdat er wellicht een geneesmiddel voorhanden is, door het toedienen waarvan het soms lukt de mensen van de dood te redden?”

¹²⁹³ Mirari Vos Arbitramur. Over liberalisme en godsdienstig relativisme. §5, 23.

De gehele encycliek is te lezen als een reactie tegen de verspreiding van het seculiere gedachtegoed en een verwerpen van elke inperking van de macht, van het gezag en van het esteem van de kerk. Het is een veroordeling van bepaalde verworven vrijheden, waaronder de persvrijheid en de zich wijzigende huwelijkswetgeving. Zoals C. Sägesser poneert, is het duidelijk dat ook het op gelijke voet plaatsen van alle religies in een Grondwet "...chose très improbable à l'époque, ne faisait aucune mention de Dieu, représentait évidemment une violence pour une église censée détenir la vérité absolue."¹²⁹⁴ Een Grondwet zonder god moest een onvoorstelbaar gegeven geweest zijn voor paus en kerk.

Koning Leopold I bleek niet doof voor de uitnodiging. Aubert schrijft "S'il fut possible de 'catholiser' les institutions libérales par des lois et accords conclus à l'amiable entre l'Eglise et l'État, ce fut à cause des fortes positions occupées par les catholiques au Parlement et dans le gouvernement, mais ce fut également grâce à l'appui non déguisé du roi Léopold Ier...".¹²⁹⁵ In haar proefschrift wist Els Witte duidelijk aan te tonen hoe ook de kieswet van 1831 één van de instrumenten was waarmee de katholieken in de nieuwe Belgische staat een meerderheidspositie op nationaal wetgevend vlak uitbouwden.¹²⁹⁶

Gregorius XVI zou ook de ideeën van Lamennais, zoals verspreid in het blad *L'Avenir* (met Lamennais, Montalembert en Lacordaire als belangrijke protagonisten) veroordelen. Dit blad streed voor de gewetensvrijheid en zag wel wat in de scheiding tussen kerk en staat (hetgeen onrechtstreeks ook de opheffing van de financiering van de kerk betekende). Vrijheid van vereniging en persvrijheid werden verdedigd: de slogan van het blad: "*Dieu et la liberté*" kon niet duidelijker zijn. De kerk diende zichzelf te bevrijden. Dit "moderne" gedachtegoed sprak vooral jongere leden van de clerus aan.

7.3. Deux lettres sur nos libertés constitutionnelles: de geknelde Sterckx

Een figuur die onmiddellijk op de voorgrond trad en die wellicht het duidelijkst de delicate situatie van de clerus weerspiegelde, is deze van de tacticus Engelbertus Sterckx¹²⁹⁷. Zijn positie toont aan hoe broos het unionistisch front was en hoe ook binnen de Rooms-Katholieke Kerk het moeilijk was om de eenheid te bewaren. De polarisering marginaliseerde de meer pragmatisch ingestelde leden van de clerus.

De encycliek had immers als afgeleid effect dat de tegenstellingen tussen katholieken en liberalen verder werden aangewakkerd. Aloïs Simon stelde dat Sterckx het erg moeilijk had "... de faire admettre que les catholiques pouvaient être constitutionnels. La suspicion était éveillée."¹²⁹⁸ Initiatieven van de clerus werden met argwaan gevolgd "... l'on n'était pas loin

---

¹²⁹⁴ C. Sägesser. Le prix de nos valeurs. Blz. 13

¹²⁹⁵ R. Aubert. L'Églises et L'Etat en Belgique au XIX siècle. Res Publica. 1968. Themanummer. Blz. 24 in H. Vuye. Scheiding Kerk en Staat in een multi-levensbeschouwelijke maatschappij. Historische en prospectieve studie van artikel 21 van de Grondwet. CDPK. 2009. N° 3. Blz. 445

¹²⁹⁶ Gita Deneckere. Geuzengeweld. Antiklerikaal straatrumoer in de politieke geschiedenis van België, 1831 – 1914. VUBPress. 1998. Blz. 23

¹²⁹⁷ Aartsbisschop van Mechelen van 1832 – 1867.

¹²⁹⁸ A. Simon. Le Cardinal Sterckx et son temps (1792 – 1867). Blz. 271

de voir en leur geste une manœuvre pour s'attirer tous les profits de la liberté et puis de s'armer contre elle.”¹²⁹⁹

De pragmatisch ingestelde Sterckx was onder meer de motor achter de oprichting van vele onderwijsinstellingen. Henry beschrijft in zijn (eerder hagiografisch) werk over Sterckx hoe “... le cardinal archevêque dota successivement les principales localités de son archidiocèse d'excellents centres d'instruction, d'écoles préparatoires au petit Séminaire (het gaat hem hier over het Collège du Bruel te Mechelen) et de collèges pour les humanités ... l'Institut Saint-Louis ... installé à Malines et plus tard à Bruxelles, l'Institut Saint-Louis est aujourd'hui, avec la faculté de philosophie qui y est annexée, un des établissements les plus renommés du pays.”. Henry onderstreept deze inspanningen door erop te wijzen dat “Chaque année le cardinal-archevêque ajoutait de nouvelles écoles à celles qui existaient déjà.”¹³⁰⁰ Alle onderwijsinstellingen dienden op christelijke grondslag gestoeld te zijn: “... le cardinal voulait que chaque village de son diocèse possédât une école. Cette école, il voulait avec l'Église et avec les hommes éclairés de tous les temps, qu'elle eût pour base la religion.”.¹³⁰¹

Van in den beginne focuste de kerk op het onderwijs. Het was voor de kerkelijke autoriteiten ondraaglijk dat katholieke studenten onderwijs genoten in een van de drie “verderfelijke” staatsuniversiteiten van Willem I (Gent, Luik en Leuven). Men herinnerde zich zeer goed de houding van de Franse republiek ten opzichte van de kerk en ook de interventies van Willem I - die een sterk gecentraliseerd onderwijsstelsel ontwikkelde en drastische ingrepen niet schuwde - zinderden na. Wilde Willem I bijvoorbeeld niet komen tot een “staatsgeloof” voor het gehele Nederlandse Koninkrijk, dus niet enkel in de noordelijke landsdelen, maar ook in het overwegend katholieke zuiden?

Kort na de vorming van de Belgische staat werd onmiddellijk van de vrijheid van onderwijs gebruik gemaakt om een eigen, katholieke universiteit op te richten. Van in den beginne was het duidelijk dat de rijksuniversiteit in Leuven zou moeten wijken. De wet op het Hoger Onderwijs van 27 september 1835 schafte de Leuvense rijksuniversiteit af, zodat de verplaatsing van de katholieke universiteit uit Mechelen naar Leuven mogelijk werd.¹³⁰²

Toen in 1834 bekend raakte dat de katholieken een universiteit in Leuven planden, vonden in Gent, Luik en Brussel lawaaijige charivari's plaats. Dat leidde ook tot het opzetten van een universiteit waar wetenschappelijke onafhankelijkheid en tolerantie (zonder antichristelijk te zijn) centraal zou staan. Vrijmetselaars en liberale milieus startten een fondscampagne en met steun van de provincie Brabant en de stad Brussel werd de Université Libre de Bruxelles een feit.

Dit betekende echter ook dat op het vlak van het hoger onderwijs het unionistisch project een deuk kreeg. Liberale kaders werden gevormd aan een onderwijsinstelling die de liberale principes negen was.¹³⁰³ Afgeleid effect was dat de vrijmetselaarsbeweging een politisering

---

¹²⁹⁹ A. Simon. *Le Cardinal Sterckx et son temps (1792 – 1867)*. Blz. 271

¹³⁰⁰ V. Henry. *Le cardinal Sterckx*. Blz. 37

¹³⁰¹ V. Henry. *Le cardinal Sterckx*. Blz. 38

¹³⁰² Gita Deneckere. *Geuzengeweld*. Blz. 29

¹³⁰³ E. Witte (e.a.) *Nieuwe geschiedenis van België*. Deel I. Blz. 250

kende waarvan de mobilisatiekracht ook de volgende decennia zou tekenen. Tot wat dit alles leidt zal blijken naar aanleiding van de totstandkoming van wetten op het lager en op het middelbaar onderwijs. Overheidsinitiatieven in deze sector werden door de clerus nooit gesmaakt.

Gita Deneckere merkt op dat vanaf het begin van de jaren 1840 het unionisme steeds duidelijker katholiek werd ingekleurd. Een liberale reactie zou langzamerhand groeien. Het vormde in die hoedanigheid de voedingsbodem voor de organisatorische opbouw van de liberale, explicietere, antiklerikale oppositie.¹³⁰⁴ Voor de liberalen was de door de kerk ingezette expansiepolitiek een teken aan de wand dat de clerus de verworven vrijheden vrij eenzijdig invulde. De liberale partij werd in 1846 de eerste gestructureerde partij in België.¹³⁰⁵ In 1847 slaagden zij erin, dankzij een aanpassing van de wet van 31 maart 1847, een meerderheid in de Kamer te bereiken.

Het unionisme barstte dan wel, de slagkracht van de clerus en meer bepaald van de ultramontanen bleek moeilijk te breken. Elke inperking van de macht van de clerus werd onvermijdelijk gevolgd door een restauratie die de macht van de kerk als instelling niet enkel herbevestigde, maar ook uitbreidde.

De positie van de diplomatische vleugel, waaronder aartsbisschop Sterckx, kwam, mede door het optreden van Jan Baptist Malou (bisschop van Brugge), Théodore De Montpellier (bisschop van Luik) en Lodewijk Delebecque (bisschop van Gent) meer en meer in het gedrang. Zelfs de katholieke universiteit van Leuven kwam in het vizier. Wanneer ook nog eens Leopold I in hen een ideale bondgenoot zag om zijn beleid mee te ondersteunen, werden de liberaal-katholieken in de hoek gedrukt. Onmiddellijk gevolg was dissidentie binnen het katholieke kamp en verzuring van de relatie met de liberalen met wie de kerk een strategische alliantie had weten te bewerkstelligen. Onrechtstreeks gevolg was ook een blindheid voor nieuwe politieke en sociale stromingen. Pas later zou de kerk aansluiting vinden met bepaalde emancipatorische stromingen en om strategische redenen een katholieke variant installeren.

Een nieuwe lekgeneratie wou de katholieke dominante maatschappelijke rol herstellen.¹³⁰⁶ Armenbezoek, volksbibliotheken, patronaten voor jongere arbeiders en “werkmanskringen” voor ouderen zullen dan de basis worden voor het organisatiekatholicisme. In een eerste fase werd gefocust op devotieve en sociaal-caritatieve instellingen als wapen tegen ontkerstening. Mgr. Malou benadrukte de rol van liefdadigheidsinstellingen en werkte aan een goede positionering in deze sector. Enerzijds vervulde dit een brugfunctie naar de lagere bevolkingsklassen toe en vergrootte dit dus de invloedssfeer binnen deze groep, anderzijds was het ook een middel om de positie van de kloosters te verbeteren. In 1854 had de bisschop van Brugge zijn brochure “*De la liberté à la charité*” gepubliceerd. Het was een lofzang op de christelijke caritas en een pleidooi voor een positie-regeling van de vrije liefdadigheidsinstellingen zodat deze bezittingen zouden kunnen hebben.¹³⁰⁷ Een voorstel in

---

¹³⁰⁴ Gita Deneckere. Geuzengeweld. Blz. 37

¹³⁰⁵ E. Witte (e.a.). Nieuwe geschiedenis van België. Deel 1. Blz.269

¹³⁰⁶ E. Lamberts (ed.). De kruistocht tegen het liberalisme. Blz. 48

¹³⁰⁷ E. Witte (e.a.). Nieuwe geschiedenis van België. Deel 1. Blz.297

die zin, van de unionistische regering De Decker, bestaande uit katholieken en gematigde liberalen (zie hierna), leidde tot dermate reacties onder de liberale oppositie dat deze regering in 1857 tot ontslag werd gedwongen. Het unionisme was dood.¹³⁰⁸

Het aantreden van de regering-De Decker in 1855 was duidelijk het startsein voor een aanval op de, door de liberalen op vele fronten gelanceerde, seculariseringpolitiek.¹³⁰⁹ Typend voor de sfeer is onder andere de zaak François Laurent¹³¹⁰ en Pierre Brasseur¹³¹¹, twee professoren aan de Gentse universiteit, die ervan beschuldigd werden de christelijke dogma's aangevallen te hebben. De universiteit raakte verwickeld in een ultramontaanse hetze. Er wordt als het ware een banvloek over de Gentse universiteit en het officiële onderwijs uitgesproken.¹³¹² Voor professor Laurent, rechtsgeleerde met faam, was dit een extra stimulans om de onverdraagzaamheid van de kerk en de clerus aan de kaak te stellen.

De liberale strategie rond de kloosterwet in mei 1857 mag wellicht gezien worden als een van de doodsteken van het unionisme. De vraag die reeds enige tijd de gemoederen verhitte was of aan de staat het alleenrecht diende voorbehouden om armenzorg in te richten en men dus aan de armenzorg en de raden van de gasthuizen, het beheer van de liefdadigheidsfondsen moest toewijzen, dan wel of men ook de priesters en de leden van de congregaties hierbij diende te betrekken. Belangrijker wellicht was de vraag hoe men diende om te gaan met schenkingen: kon men de keuze van de begunstigen overlaten aan de wil van de schenkers of konden richtlijnen worden opgelegd?¹³¹³

De regering-De Decker¹³¹⁴ (ook wel de laatste unionistische regering geheten) wilde de openbare en private initiatieven in de weldadigheidssector in een meer algemene structuur onderbrengen. De bestaande regeling kwam hierdoor andermaal op de helling te staan. Het wetsontwerp voorzag in de oprichting van fondsen voor privé-liefdadigheid, beheerd door

---

¹³⁰⁸ E. Witte (e.a.). Nieuwe geschiedenis van België. Deel 1. Blz. 268

¹³⁰⁹ Zeker in Gent was er sprake van een hevige strijd. De oprichting van het katholieke Franstalige blad "*Le Bien Public*" illustreert het best de actiegerichtheid. Dit blad hekelde de Grondwet en de afbakening van de invloedssfeer tussen politiek en godsdienst. Een herkerstening van de politieke instellingen stond voorop.

¹³¹⁰ Werd aan de heropgerichte Gentse universiteit in 1835 hoogleraar benoemd. Publiceerde aan een onwaarschijnlijk tempo artikels en boeken over recht en geschiedenis, onder andere de 18-delige "Etudes de l'histoire de l'humanité." Het vierde deel van die reeks verschenen in 1856 is gewijd aan "Le Christianisme". Daarin ontkent hij de goddelijkheid van Christus. De bisschoppen eisen dat de bevoegde minister de professor tot de orde roept. Men raadt alle ouders aan hun kinderen nooit aan de Gentse universiteit in te schrijven. Bron: Jan Art. "Laurent, François (1810-1887)." UGentMemorie. Laatst gewijzigd 24.03.2015.

¹³¹¹ De kerkelijke overheid neemt aanstoot aan het toenemende rationalisme en positivisme in de faculteiten Letteren en Wijsbegeerte en Rechtsgeleerdheid. In 1856 komt het tot een confrontatie wanneer Hubert Brasseur in zijn college Natuurrecht op impliciete wijze de goddelijkheid van Christus loochent. De bisschoppen spreken naar aanleiding van de affaire een banvloek uit over de rijksuniversiteit: de komende decennia gaan de katholieke West-Vlaamse jongens naar de Leuvense universiteit. Bron: Eltenne Langendries en Anne-Marie Simon-Vandermeersch, 175 jaar Universiteit Gent – Ghent University 1817-1992, Gent, 1992. UGentMemorie

¹³¹² E. Witte (e.a.). Nieuwe geschiedenis van België. Deel 1. Blz.295

¹³¹³ Ibid. Blz.296

¹³¹⁴ De regering-De Decker werd opgevolgd door de homogeen liberale regering-Rogier die ongeveer tien jaren regeerde. Deze zou opnieuw opgevolgd worden door een homogeen-liberale regering onder leiding van Frère-Orban (regeerde tot 1870). Na een katholiek intermezzo (regeringen-D'Anethan en Malou), zou de regering-Frère-Orban en Van Humbeeck in 1878, midden een felle schoolstrijd aan de macht komen.

personen die gekozen konden worden door de schenkers. Dit liet toe dat ook leden van de clerus beheerder zouden worden van de schenking. De kerk en haar instelling verkregen dan controle. De mogelijkheid om echter buiten het strikte kader van de liefdadigheid te opereren was nog minder aanvaardbaar voor de liberalen. Niet enkel hospitalen of hulpgevende organisaties zouden in aanmerking komen, ook gratis lager onderwijs of verbeteringsgestichten.¹³¹⁵

Door de liberalen, waaronder Frère-Orban werd het wetsontwerp al snel de “kloosterwet” genoemd. Het vermoeden bestond dat achter de reorganisatie een duidelijke strategie schuilging: het verbeteren van de positie van de kloosters. Waren vele weeshuizen en opvanghuizen niet gelieerd aan kloosters? Door de liberalen werd verwezen naar de in 1796 door de Fransen ingevoerde wetgeving: armenzorg en burgerlijke gasthuizen hadden duidelijke bevoegdheden: publiekrechtelijke rechtspersonen stonden in voor het beheer.¹³¹⁶

Deze kloosterwet en de commotie die deze veroorzaakte typeren de gevoeligheden (zo deze zich veruiterlijkten via conflicten en compromissen) over de plaats en de betekenis van religieuze orden en congregaties in diverse sectoren in België.

Wanneer einde mei 1857 de eerste teksten bekend raken ontstaat er straatprotest. Het straatrumoer neemt dergelijke proporties aan dat kloosters, colleges, katholieke parlementsleden en katholieke kranten zich aan een charivari mogen verwachten. De verrijking van de kloosters via de “dode hand” werd onaanvaardbaar geacht. De kloosterwet¹³¹⁷ zal ingevolge het hevig verzet voorzichtigheidshalve worden afgevoerd. In 1857 zou, na een verkiezingsnederlaag, de regering-De Decker het definitief voor bekeken beschouwen.

De katholieke familie mobiliseerde en organiseerde zich. De Congressen van Mechelen zijn hier een voorbeeld van. Binnen de katholieke familie tekenden zich echter drie stromingen af: de liberaal-katholieken die de Grondwet respecteerden in zoverre deze de kerk en de clerus voldoende speelruimte gaf; de militante ultramontaanse groep die een theocratische visie voorstond en de gematigde ultramontanen die de Grondwet in het licht van de katholieke tradities interpreteerden. De pers (waaronder *Le Bien Public* en het *Journal Historique et Littéraire*) en Pauselijke Werken werden door de respectieve partijen gebruikt om hun standpunt door te drukken. De ultramontanen beheersten de volkswerken. De liberaal-katholieken kregen geen toegang tot dit circuit en verloren een instrument om hun ideeëngoed te propageren. De congressen van Mechelen in de periode 1863–1867 waren dan ook een toonbeeld van de verdeeldheid. Het antiliberalisme zou versterkt worden door de publicatie in 1864 van de pauselijke encycliek “*Quanta Cura*” en in 1870 door de afkondiging van de pauselijke onfeilbaarheid. In België ontstond een kruistocht tegen het liberalisme.

---

¹³¹⁵ E. Witte (e.a.). Nieuwe geschiedenis van België. Deel 1. Blz.298

¹³¹⁶ Dit principe werd sinds 1830 minder en minder nageleefd. In 1849 slaagt men er in een strikte naleving van de wet te bekomen. Dit was echter niet naar de zin van de clerus.

¹³¹⁷ In 1859 zal de wet op de liefdadigheidsinstellingen van 3 juni 1859 deze materie regelen.

In zijn *“Deux lettres sur nos libertés constitutionnelles”*¹³¹⁸ uit 1864 verdedigde Engelbertus Sterckx nogmaals de Grondwet, maar liet hij niet na kritiek te leveren op zij die de verworven vrijheden niet gebruikten zoals de rooms-katholieke leer vooropstelde.¹³¹⁹ Zo was voor Sterckx onder meer de secularisering van het stedelijke college Pitzemburg (het huidige atheneum) in Mechelen in 1865 onaanvaardbaar. Dit noopte tot onmiddellijke reactie en *“... le cardinal-archevêque, secondé par un prêtre aussi savant que dévoué, M. le chanoine Robert, fondait, organisait et inaugurait en quelques jours, le magnifique collège de Saint-Rombaut...”*.¹³²⁰

Voormelde publicatie bevat, zoals de titel aangeeft, twee brieven.¹³²¹ Een eerste brief (gedateerd 1857) was gericht aan Kamerlid Adolphe Dechamps^{1322, 1323}. In deze brief wees hij erop dat in zijn ogen er geen totale scheiding tussen kerk en staat in België bestond: *“La preuve s'en trouve dans l'article de la constitution qui met les traitements du clergé à la charge de l'Etat; elle se trouve encore dans le maintien des lois relatives au temporel du culte. Chaque jour le Moniteur nous rapporte des arrêtés royaux qui, certes, sont incompatibles avec cette séparation complète. Ils prouvent donc qu'elle n'existe pas chez nous, et qu'il n'y a pas lieu d'appliquer l'Encyclique de Grégoire XVI à nos institutions nationales.”*¹³²⁴ Een tweede brief (gedateerd 1864) gericht aan Sterckx somde de argumenten op die duidelijk maakten dat *“... la constitution belge ne renferme rien de répréhensible au point de vue religieux, ... on peut en sûreté de conscience faire le serment de l'observer...”*. Deze brief werd gevolgd door een lang exposé waarin hij vooreerst inging op *“...la grave question du serment de la constitution, qui s'est produite en 1815 tant en France qu'en Belgique...”*. Dit exposé is interessant omdat het vrij gedetailleerd de diverse tussenkomsten naar aanleiding van de maatregelen genomen onder Frans en Nederlands bewind reconstrueert. De kritiek op de artikelen 191, 193 en 227 van de Grondwet onder Willem I werden in herinnering gebracht, samen met de garanties die onder andere de Méan had gekregen.¹³²⁵ In het tweede deel ervan verdedigde hij *“... notre*

---

¹³¹⁸ E. Sterckx. *La constitution Belge et l'encyclique de Grégoire XVI ; deux lettres de Son Eminence le cardinal-archevêque de Malines sur nos libertés constitutionnelles.*, Imprimerie de E.F. van Velsen. Malines. 1864.

¹³¹⁹ De titelpagina laat weten dat dit boek *“Se vend ... au profit de l'œuvre du collège Saint-Rombaut.”*

¹³²⁰ V. Henry. *Le cardinal Sterckx.* Blz. 39

¹³²¹ Deze brieven zijn typerend voor het moeilijke parket waarin hij was terechtgekomen en voor de spanningen binnen de rooms-katholieke familie. Zij geven echter ook een goede (historische) kijk op de wijze waarop men de voorbije decennia binnen de kerk anticipeerde op bepaalde nieuwigheden, hoe men zich wist te positioneren en hoe men met de constitutionele verworvenheden omging.

¹³²² DECHAMPS Adolphe, Joseph, né en 1807 à Melle, décédé en 1875 à Seneffe. Age en 1830 : 27 ans. Catholique. Élu par l'arrondissement de Ath de 1834 à 1847, de Charleroi de 1847 à 1857 et de 1859 à 1864. Bron : Biographies. Unionisme.be

¹³²³ Deze bekleedde een post in de unionistische regeringen Nothomb en Van de Weyer en in de eerder homogeen katholieke regering de Theux.

¹³²⁴ E. Sterckx had in een brief aan Mgr Capaccini de Grondwet verduidelijkt en verdedigd.

¹³²⁵ Hier wordt, naar aanleiding van het artikel 191 *“Aan alle godsdienstige gezindheden in het Koninkrijk bestaande, wordt gelijke bescherming verleend.”*, de restrictieve interpretatie die de rooms-katholieke kerk wist te verkrijgen omtrent deze tolerantie verduidelijkt en verdedigd: *“...la protection n'était plus accordée qu'aux membres de ces communions, et elle ne leur était accordée que sous le rapport civil, et de telle sorte qu'elle ne s'étendait pas aux doctrines erronées. Quant aux communions religieuses elles-mêmes, la protection positive et réelle qui leur était assurée, s'est trouvée réduite à une simple tolérance civile.”* Dit wordt wellicht het best verduidelijkt door de houding die men tegenover de Joodse cultus inneemt: *“C'est aussi de cette manière qu'on justifie pleinement la protection que le Pape accorde aux juifs du Ghetto. Elle ne concerne que leurs personnes*

immortel congrès national de 1830, la constitution dont il a doté la Belgique et le serment qu'il a prescrit." Hij verwierp de recente aantijgingen tegen het destijds ingenomen pragmatische standpunt en zou in dit deel onderstrepen dat hij aldus "... démontre que le Pape Grégoire XVI a été bien éloigné de vouloir condamner notre constitution.". Sterckx zou zijn steun aan de Grondwet herhaaldelijk herbevestigen.

Sterckx was erin geslaagd drie heikele dossiers die voor de katholieke kerk van wezenlijk belang waren, "... la Constitution belge, l'enseignement public, la volonté de sécularisation libérale en matière du temporel du culte" pragmatisch aan te pakken en tot een goed einde te brengen. Hij zou deze dossiers dan ook blijven verdedigen en de nadruk leggen op de verworvenheden.

Sterckx interesseerde zich niet voor de "vrijheden" an sich. Hij instrumentaliseerde ze: "Il y voyait dès l'abord, le moyen de mieux propager le catholicisme. ... De plus, il croyait que, pratiquement, de son temps, la Constitution devait nécessairement être favorable à l'Église.". ¹³²⁶ De strategie van Sterckx was eenvoudig: hij wilde met de steun van de overheid bekomen dat de katholieke godsdienst de religie van de Belgische natie zou zijn. Een absolute scheiding tussen kerk en staat zag hij niet zitten. De meerderheid van de bevolking was katholiek en dit volstond om de prioritaire rol van de kerk te benadrukken.

De Grondwet diende dan ook zo geïnterpreteerd dat de plaats van de kerk en de katholieke godsdienst verzekerd waren. Zo was het voor Sterckx ook van in het begin ondenkbaar dat "... un État areligieux (ne) pouvait avoir des écoles respectueuses de la religion."¹³²⁷ In zijn ogen was de overheid niet bij machte om een dergelijk onderwijs te verzorgen immers "Les lois qui régleraient l'enseignement de l'Etat devaient être d'inspiration catholique."¹³²⁸ Slaagde hij daar niet in dan was hij bereid tot een compromis.¹³²⁹

Deze pragmatische aanpak zou langzamerhand onder druk komen te staan. Een antiliberale stroming kleurde de jaren 60 en 70 van de 19de eeuw.¹³³⁰ Tekenend is de encycliek "*Quanta Cura*" uit 1864 waarin de paus de secularisering en vrijheid van meningsuiting streng veroordeelde. ¹³³¹ De theorie van de *suppléativité* ¹³³² won - aanvankelijk bedekt - langzamerhand terrein.

---

et l'ordre civil. Les instructions qu'il leur fait donner pour les convaincre de la venue du Messie et de la nécessité de regarder la loi de Moïse comme abrogée, prouvent à l'évidence qu'il est loin d'approuver leur synagogue, leurs doctrines ou leurs cérémonies."

¹³²⁶ A. Simon. Le Cardinal Sterckx et son temps (1792 – 1867). Blz. 610

¹³²⁷ Ibid. Blz. 613

¹³²⁸ Ibid. Blz. 615

¹³²⁹ Door de wet van 1 juni 1850 werden Koninklijke Athenea en Rijksmiddelbare Scholen opgericht. Voor de clerus een bron van verzet en ongenoegen, tot in 1854 uitliep een compromis werd gevonden, de Conventie van Antwerpen. De clerus kreeg een toegang tot de school. Dit laatste zal het ongenoegen bij de liberalen aanwakkeren.

¹³³⁰ G. Deneckere, T. De Paepe en B. De Wever. Een geschiedenis van België. Blz. 81

¹³³¹ De antiliberale, anti-emancipatorische, anti-wetenschappelijke houding zou een aantal encyclieken inhoudelijk kleuren.

¹³³² Hierdoor wordt het officieel onderwijs gedegradeerd tot aanvullend onderwijs door de staat. In J. Tyssens. Strijdpunt of pasmunt. Levensbeschouwelijk links en de schoolkwestie. 1918- 1940. Blz. 22

Binnen de liberale familie zag een nieuwe, radicalere en antiklerikale generatie het daglicht. Deze radicale democraten lieten van zich horen en benadrukten voornamelijk het onderwijs als sociaal emancipatorisch instrument. De “vrije gedachte” kreeg assertieve verdedigers.

De ultramontaanse strekking zal langzamerhand veld moeten ruimen. In februari 1878 overleed Pius IX en duidelijk werd dat zijn opvolger, Leo XIII, een gematigder en pragmatischer aanpak voorstond. Tussen 1878 en 1881 benadrukte hij dat de Belgische katholieken "...zich achter de grondwettelijke instellingen moesten scharen en dat zij deze als verdedigingslinie moesten gebruiken tegen de liberale seculariseringpolitiek".¹³³³

Het geval van Charles Périn weerspiegelt wellicht het duidelijkst de inperking van de invloed van de ultramontanen. Charles Périn¹³³⁴ had, naar aanleiding van de verkiezingen, een “Rapport” ten behoeve van de bisschoppen opgesteld. Zijn rapport is verhelderend voor de breuk binnen de katholieke familie. Voor de ultramontanen stond men aan de vooravond van een debacle, te vergelijken met de Franse Revolutie. De situatie was ernstig: er was sprake van religieuze verdrukking, het liberalisme intolerant, het socialisme een gevaar, maar bovenal was de rechterzijde medeplichtig. Zo vroeg De Decker, in naam van de Confrérie Saint-Michel,¹³³⁵ een invloedrijke ultramontaanse lekenbeweging bedrijvig onder meer op het vlak van de armenzorg, de bisschoppen om de katholieke partij te hervormen: katholiek-liberalen moeten eruit; de ultramontanen moesten meer macht krijgen.¹³³⁶

---

¹³³³ E. Lamberts (ed.). De kruistocht tegen het liberalisme. Blz. 53

¹³³⁴ Périn was hoogleraar aan de universiteit en was gedurende enige tijd voorstander geweest van een “libéralisme pur”. Hij zou langzamerhand een fervent tegenstander worden van een al te liberale interpretatie van de Grondwet en zich profileren als de leider van een goed georganiseerde ultramontaanse fractie “Ceux-ci se rencontrèrent d’abord dans la société créée par le comte de Hemptinne: Les croisés de Saint – Pierre, puis, sous la présidence de Périn, dans la Confrérie de saint Michel. » Na eerst gesteund te zijn door Pius IX, zal hij bij Leo XIII, die Pius IX was opgevolgd, worden geroepen om een en ander uit te klaren. Zijn positie binnen de universiteit was niet onbesproken, de liberaal-katholieken waren niet opgezet met zijn houding, bepaalde bisschoppen waaronder deze van Namen, Luik en Doornik steunden hem dan weer. Op het ogenblik dat Moulart zijn werk “L’Église et l’Etat” wil uitgeven ontstaat een hevig verzet tegen dit werk onder de ultramontanen. Men wil het werk laten verbieden door Rome. Zie onder andere Louant. Biographie nationale. L’Académie royale de Belgique. Tome Trentième. Supplément. Tome II. Etablissements E. Bruylant. 1959. Blz. 666

¹³³⁵ E. Witte (e.a.). Nieuwe geschiedenis van België. Deel 1. Blz.345

¹³³⁶ Het organisatiekatholicisme was hun aandachtspunt. Op 3 augustus 1881 zal Périn echter, in de pers, zonder bij naam te worden genoemd, gedesavoueed worden door Rome. Périn neemt ontslag en verhuist naar Frankrijk.

